

ORTA ÇAĞ'DA TÜRKLER ERMENİLER GÜRCÜLER¹

Türkler-Ermeniler

Ermeni kâynakları. 7.Yüzyıldan itibaren Türklerle ilgili bilgiler içermeye başlar.² 5.-7. ve 11.-17. Yüzyıllar arasına ait Ermeni kâynakları sayesinde Hunlardan Hazarlara, Selçuklulardan Anadolu beyliklerine, Timurlulardan Akkoyunlulara, Osmanlılardan Karakoyunlulara kadar pek çok Türk devlet ve topluluğu hakkında ayrıntılı bilgi edinmek mümkün olmaktadır. Bu cümleden olarak Ermeni tarihçileri sayesinde Türklerle ilgili pek çok gerçek unutulup gitmekten kurtulmuştur. Bu bilgilerden sonra Türklerin Selçuklularla birlikte Anadolu'ya geldiğini savunanların görüşleri sarsılmıştır.³ Orta Asya'dan batıya doğru göç eden Kimmerler ve İskitler M.Ö. 705 civarında Kafkasya'nın güneyine yönelmişlerdir. Kimmerleri İskitler takip etmiştir. M.Ö. 665'den itibaren bu topluluklar Kür ve Çoruh Nehri arasında 3 asırdan fazla kalmışlardır.⁴ Bölgeye gelen Türklerin iki bin sekiz yüz aile ile yirmi sekiz bin aile olduğu hususlarında görüşler bulunmaktadır. M.Ö. 336'da Çoruh boylarından Hazar Denize kadar olan sahada Kıpçakların bulunduğu bilinmektedir. M.Ö. 149-127 arasında Ermeniler Kars ve çevresinde bir araya gelmeye çalıştıklarında Kars-Pasin ovalarının, Bulgarların bir kolu olan Vanantların elinde olduğu da tarihi olarak sabittir.⁵

449'da Hunların, Sasanilere karşı Ermenilere destek verdiği ortaya çıkmıştır.⁶ Devrin Ermeni tarihçileri Türkleri, Hunların devamı kabul ederken onların kaleme aldığı kaynaklarda günümüze kadar devam eden Hun-Türk bağlantısına dair tartışmalara ışık tutması açısından büyük önem taşımaktadır.⁷

Neredeyse tamamı din adamı olan Ermeni tarihçileri Selçuklu ilerlemesi karşısında büyük bir korkuya kapılmışlardır.⁸ Ermeni kâynaklarının Selçuklulara bakışını değiştiren dönem Melikşah (1072-1092) zamanıdır.⁹ Haçlı ordusu 1096 sonbaharında İstanbul'a geldi. Haçlılar Anadolu'ya girdiğinde Ermeniler onları Müslümanların yönetiminden kurtaracak bir güç olarak faz etmekteydi. Haçlı seferleri başladığında Melikşah hayatını yitirmiş, taht kavgaları başlamıştı. Aynı dönemde Türkiye Selçuklularının başında I.Kılıçarslan (1092-1107) bulunmaktaydı. Haçlıların ilk hedefi Selçukluların başkent İznik'ti.¹⁰

Süleymanşah, 1085'de Antakya'yı Türkiye Selçukluları hâkimiyetine katmıştı. Onun Suriye Meliki Tutuş'la Halep önlerinde savaşıp hayatını kaybetmesinden sonra Melikşah şehri teslim almıştı.¹¹ Haçlı seferlerinin başlangıcına ait kayıtlarda yer alan övgüler, Ermenilerin Haçlılara duyduğu sempati konusunda önemli bir ipucudur. Ermenilerin Haçlılarla yakınlaşmasının temelinde onların desteğiyle Çukurova'da bağımsızlıklarını elde edebilecekleri düşüncesi bulunmaktaydı.¹²

¹ İbrahim Tellioğlu'nun aynı başlıkla yazdığı kitabından faydalanılmıştır.

² S.68

³ S.101

⁴ S.116

⁵ S.117

⁶ S.13 ve 43

⁷ S.70

⁸ S.103

⁹ S.105

¹⁰ S.107

¹¹ S.108

¹² S.109

Ermenilerin takviyesiyle Haçlılar Kudüs'e gitmek yerine Torosları Kuzeybatıdan takip ederek Kayseri'ye gelmişler ve Suriye'ye açılan geçitleri tutmuşlardı.¹³

1098'de Haçlıların eline geçen Urfa, şehrin valisi Ermeni Toros tarafından teslim edilmişti. 1098'de Antakya'yı da Firuz isimli bir Ermeni gizlice teslim etmişti. Haçlı ordusu Antakya'ya girerken şehirdeki Ermeniler büyük sevinç gösterileri içerisinde onları karşılamıştı. Hatta Haçlıların elinden kaçmaya çalışan Türkleri yakalayıp öldürmüşlerdi.¹⁴ Haçlılar Bizans İmparatorları tarafından baskı altına alınınca Ermenileri aşağılamayı bırakarak Romalılara karşı inançlarını birlikte korumayı teklif etmişlerdi. Ermeniler de buna kanmıştı.¹⁵ Ancak Haçlıların düşüncelerinde samimi olmadıkları anlaşılınca Ermeniler, başlangıçta kurtarıcı gördükleri Haçlılardan kurtulabilmek için Türklerden yardım istemeye başlamışlardır. 1100'de Malatya ve çevresindeki Ermeniler Danişmendlilerden yardım istemiş, bunu Kılıçarslan'dan yardım istemeleri takip etmiştir. Selçuklu askerleri şehre girerken Ermeniler de Haçlı askerlerini kılıçtan geçirerek kendilerine yaptıkları eziyetin intikamını almışlardır. 1146'da de Kont Joscelin Ermenileri kılıçtan geçirmiştir.¹⁶ Haçlılar Ermenilere karşı yaklaşık 1,5 asır boyunca onlarla mücadele etmiştir.¹⁷

Celeddin Harzemşah'ın Gürcistan seferleri, Eyyubilerle ve Türkiye Selçuklularıyla münasebetleri Ermeni Tarihi içinde yer almaktadır.¹⁸

Ermenilerin, Türklerle karşılaşması Selçuklularla olmuştur yaklaşımının doğru olmadığı anlaşılmış ve bu başlangıcın Doğu Anadolu'ya Kimmer-İskit akınlarının başladığı döneme kadar gittiği ortaya konulmuştur. Anayurdu Türkistan olan bu toplulukları Türk kabul eden görüşlerden hareket edilirse M.Ö. 8.Yüzyıldan itibaren Türklerle Ermeniler temasa geçmiş sayılır. Hatta İskitlerin Asur ve Urartu devletlerini yıkmalarından sonra Ermeniler bir siyasi güç olarak ilk kez tarih sahnesini çıktığını söylemek mümkündür. Horenli Musa'ya bakılırsa Ermeniler, M.Ö. 149-127 civarında ilk kez Kars-Pasin arasında Bulgarların Vanant boyu olan Türklerle karşılaşmışlardı. Türkler, Ermenilerin yaşadığı yerleri ele geçirmeye çalıştığında Ermenilerde Türk karşıtlığı ortaya çıkmaya başlamıştır.¹⁹

Hazar-Ermeni münasebetleri iki aşamalı olarak gerçekleşmiştir. Birinci aşamada Hazarlar ile Ermeniler, Müslümanlara karşı işbirliği içindedir. Yaklaşık 1,5 yıl boyunca devam eden Hazar-Arap mücadelesi sırasında Ermeniler de Müslümanlarla mücadele etmek suretiyle Hazarlara destek olmuştur. Kısa süre sonra Hazarlar, Kafkasların güneyine yayılmaya başladığında Ermenilerin yaşadığı yerleri de ele geçirmeyi amaçlamışlardır. Esasında Selçuklular geldiğinde Ermenilerin yaşadığı yerler Bizans İmparatorluğu tarafından ele geçirilmişti.²⁰

Ermeniler, Romalılarla işbirliği yaparak Türklere karşı durmaya çalışmıştır. Doğu Anadolu'nun düşmesi ve Ermenilerin Selçuklu vatandaşı olması ile sonuçlanmıştır. Ermeni kaynaklarında

¹³ S.131

¹⁴ S.110

¹⁵ S.111

¹⁶ S.112

¹⁷ S.113

¹⁸ S.31

¹⁹ S.42-43 ve 70

²⁰ S.44

Gazneli ya da Karahanlılarla ilgili betimlemelere bakıldığında onlara karşı açık bir düşmanlık görülmez.²¹

Karadeniz'in kuzeyindeki Hristiyan Kıpçaklar, Ruslar tarafından sıkıştırılınca Kafkasların güneyine göç etmeye başlamışlardı. Büyük ölçüde Gürcistan'a yerleşen Kıpçakların bir kısmı da Ermenilerin arasına yerleşmişti. Bir süre sonra Ermeni ismiyle anılmaya başlamışlardır.²²

Ermeniler, Malazgirt zaferinden sonra Türk hâkimiyetinde yaşamakla birlikte fetret dönemlerinde bağımsızlıklarını kazanma çabası içerisine girmişlerdir.²³

Ermeniler hâkimiyeti altına girdikleri milletler arasında en çok Türk idarecilerinden duydukları memnuniyeti açıkça ifade ederler. Bununla birlikte Kilikya'da yoğunlaşan Ermenilerin her fırsatta isyan ederek bağımsızlık kazanmaya çalıştığı görülür. Bizans'ın otoritesi zayıflayınca Ermeniler, Philateros öncülüğünde Maraş ve çevresini ele geçirmişlerdir. Kısa süre sonra da Romalılar Philateros'u bölgeye vali olarak tayin etti. O da Antakya, Tarsus, Urfa ve Malatya gibi yerleri ele geçirdi.²⁴

Sultan Alp Arslan'ın (1063-1072) 16 Ağustos 1064'te Ani şehrini ele geçirmesiyle alakalı satırlarda yüz binlerce Ermeni'nin katledildiği, yüzlerce kilisenin yakıldığı gibi iddialar ileri sürülmektedir.²⁵

(1071'deki Malazgirt'ten sonra) 1080'de Kilikya Ermeni Baronluğu olarak anılan siyasi teşekkül ortaya çıkmıştır. Selçukluların taht değişikliklerinde ya da buhran dönemlerinde Kilikya'daki Ermenilerin ayaklandığı görülür. Eğer Türklerin Ermenileri ortadan kaldırmak gibi bir niyeti olsaydı her seferinde gidip isyanları ortadan kaldırmak yerine daha ağır önlemler alırlardı.²⁶

Ermeni tarihçilerin Türk hâkimiyetini ya da devlet adamlarını öven ifadeleri gerçekte samimiyetten uzaktır. Ermeniler, Haçlılar Anadolu'ya geldiğinde onlara öncülük yaparak Çukurova'ya kadar inmelerini sağlamışlardır. Ermeni Firuz hile ile Antakya'yı Haçlılara teslim etmiştir.²⁷

1113'de Urfa'daki Haçlı kontlarının Ermenileri kovması büyük sıkıntıya sebep olmuştur. (Daha sonra Moğol istilasını sırasında Ermeniler bu kez Moğollarla işbirliği yaparak 1243 Köseadağ Savaşında Türklere karşı onlarla birlikte savaşmışlardır. Kendilerine sığınmış olan Gıyaseddin Keyhüsrev'in annesini, eşini ve kızını Moğollara teslim eden Ermeniler Türkiye Selçuklularının yıkılmasına kadar Moğollarla işbirliği yapmıştır. Bu dönemle Ermeniler yükselişe geçmiş ise de Memlûkler tarafından itaat altına alınmışlardır.²⁸

(Aynı durum 1.Dünya Savaşı sırasında da yaşanmış bu kez Ermeniler Ruslara da yol göstericilik ve işbirliği yapmış ve Türklere karşı çok ağır insanlığın kabul etmeyeceği muamelelerde bulunmuşlardı.)

²¹ S.45

²² S.46

²³ S.47

²⁴ S.48

²⁵ S.77-78

²⁶ S.49

²⁷ S.50

²⁸ S.51-52

Ayrıca kitapta geçen Toros, Ermeni ismi dikkatimi çekti, nedense... Toros Dağları, Toros marka araba... Aşot'u da krallar kralı olarak anarlarsa da sadece bir şehre hâkim olduğu görülmektedir.²⁹

M.Ö. 665 tarihinden itibaren Kür ve Çoruh nehirleri arasındaki sahrayı üç asırdan bir süre yurt tutan İskitler, daha sonra bu bölgeye yerleşen, içerisine Gürcü ve Ermenilerin de bulunduğu diğer unsurlar arasında eriyip giderek tarih sahnesinden silinmişlerdi.³⁰

Melikşah hakkında Ermeni kâynaklarında övgü dolu ifadeler yer almaktadır. Bunun nedeni Melikşah'ın Ermenilere karşı çok yumuşak davranması ve inanç ve yaşamlarına karışmaması nedeniyledir.³¹ Buna karşın Gazneliler ve Karahanlılar Ermenileri hâkimiyetleri altına almak için bir çaba içine girmemişlerdir.³²

Türkler-Gürcüler

Anonim Gürcü tarihindeki bir bilgiye göre Kıpçaklar M.Ö. 336'da Çoruh Nehri boylarında bulunmuşlardır.³³

Karadeniz'in kuzeyindeki Hristiyan Kıpçaklar, Ruslar tarafından sıkıştırılınca Kafkasların Güneyine göç etmeye başlamışlardı. Bu Kıpçakların bir kısmı büyük ölçüde Gürcistan'a yerleşmişlerdi.³⁴

Gürcüler üzerindeki Selçuklu hâkimiyeti 12.Yüzyılın ilk çeyreğine kadar devam etmiş, bu dönemde (Hristiyan) Kıpçaklardan destek olan Kral IV. David (1089-1125) 1118'de başladığı harekâtın neticesinde üç yıl sonra ülkesindeki (Müslüman) Selçuklu varlığına son verdi ve bağımsızlığını kazandı.³⁵

1120'li yıllarda Kıpçakların ülkeye göç edip Selçukluları çıkarmasıyla birlikte ekonomik hayatta büyük bir canlanma görülmüş bu sırada ıssız olan Türkiye'ye yakın olan batı kesimi bu Türk topluluğu tarafından şekillendirilmişti.³⁶

1122'de yaklaşık dört asırdır Müslümanların elindeki Tiflis'i ile geçiren 20 Ağustos 1124'te almış yıldan sonra Selçuklulardan Ani şehrini geri alan Gürcüler, Müslümanların elindeki kutsal yerlerini tekrar ele geçirmeye başladıkça dinin toplum üzerindeki gücü ve birleştiriciliği daha da artmıştır.³⁷

Gürcüler kendilerini İran tahakkümünden kurtaran Türklere, yerleştikleri kaleye izafeten Orbelyan adını vermişlerdir. 12. Yüzyıldaki Kıpçak göçüne kadar Orbelyanlar ülkenin önde gelen aileleri arasında yer almışlardır. 11. Yüzyılın başlarında Gürcü krallığını da ele geçiren Bagratlı ailesi de bu dönemde Ermeniler ve Gürcüler arasında yaşamaktaydı ki bu ailenin Türk kökenli olduğuna dair önemli kanıtlar mevcuttur.³⁸

²⁹ S.53

³⁰ S.55

³¹ S.80

³² S.83

³³ S.16

³⁴ S.46

³⁵ S.60

³⁶ S.66

³⁷ S.61

³⁸ S.56

Selçukluların Gürcülerle mücadelesi 1018'de Çağrı Bey'in yurt tutmak maksadıyla çıktığı batı seferinde olmuş ve üç bin kişilik akıncı kuvvetine karşı uğradıkları mağlubiyet Gürcüler arasında büyük tedirginliğe sebep olmuştu.³⁹ Çağrı Bey 1018'de Van Gölü kıyılarındaki Vaspurakan'a geldiğinde bile Ermeni Arzurini ailesinin hâkimiyeti altındaydı.⁴⁰

Ermeni ve Gürcü kâynaklarında kendilerini İstanbul kilisesine bağlamak isteyen Bizans aleyhine ağır ifadeler kullanılmıştır. 1048'de Gürcü prensi Liparit idaresindeki Bizans, Gürcü, Ermeni ordusunu mağlup eden İbrahim Yinal, İbnü'l-Esir'in kaydına göre, İstanbul'a on beş günlük mesafeye kadar bölgedeki tüm şehir ve kasabaları yağmalamış, yüz binden fazla esir ve on bin arabayla taşınan ganimet elde etmiştir.⁴¹ Malazgirt Savaşından sonra Ermeni ve Gürcülerin yolları ayrılmıştır.⁴²

Gürcü Kralı IV. David (1089-1125) güçlü bir ordu kurmak ve etrafındaki Türkmenleri uzaklaştırabilmek için Kuzey Kafkasya'ya giderek oradaki Kıpçaklarla temas kurmuştur. Gürcü kralının irtibata geçtiği Don-Kuban boylarındaki Kıpçaklar, aynı dönemde Hristiyanlığı benimsemeye başlamıştı. IV. David daha sonra Kıpçak Başbuğu Atrak'ın kızı ile evlenerek güç kazanmıştır. Bu devrede Rus knezlikleri ile mücadele içinde bulunan Kıpçaklar, 1103 yılında başlayan ve on yıldan fazla bir süre devam eden savaşlar neticesinde mağlup olarak Terek bölgesine geri çekilmek zorunda kalmışlardı. Bu nedenle Atrak, damadının daveti üzerine 45 bin aile olarak 1118'de Gürcü illerine göç etmiştir. Bu rakamın 200-300 bin kişi olduğu tahmin edilmektedir. Bu gelişme ile birlikte IV. David, Kıpçak askerlerinden oluşan kendisine bağlı güçlü bir ordu kurmayı başarmıştır.⁴³ Kurulan 60 bin kişilik ordunun 40 bini Kıpçak askerlerinden oluşmaktaydı. Bu ordu Selçukluları ağır bir yenilgiye uğratmayı başarmıştır.⁴⁴

Gürcülerin çevresindeki Türk unsurlara kurduğu üstünlük 13. Yüzyılın ilk çeyreğine kadar devam etmiştir. Kraliçe Tamara (1184-1213) döneminde Gürcülerin çevrelerindeki Müslüman-Türk unsurlar üzerinde kurduğu üstünlük bâriz bir hale gelmişti. Moğolların önünden çekilerek Azarbaycan'a gelen Celaleddin Harzemşah'ın Gürcüler üzerine düzenlediği seferlerle birlikte iki taraf arasındaki din farklılığına dayanan mücadele yeniden hız kazanmıştır.⁴⁵

1202'de Micingert kalesi civarında yapılan savaşta Selçuklu Sultanı Rükneddin Süleyman Şah'ın yanında kardeşi Tuğrulşah'la birlikte Mengucekli, Artuklu, Saltuklu kuvvetleri de bulunmasına rağmen Selçuklu ordusu, Kıpçaklarla takviye edilmiş Kralice Tamara'nın ordusuna yenilerek Erzurum'a doğru çekilmek zorunda kaldı.⁴⁶

Celaleddin Harzemşah'ın 1230 Yassıçemen Savaşı'nda Alaaddin Keykubat liderliğindeki Selçuklulara mağlup olduktan sonra gücünü önemli ölçüde kaybetmesi ve 1231'de Moğollara yenildikten kısa süre sonra da hayatını kaybetmesiyle Gürcüler tekrar bağımsızlığını kazandı. Kraliçe Rusudan, 1232'de ülkesine gelen Moğolları Türkiye Selçukluları üzerine

³⁹ S.58

⁴⁰ S.119

⁴¹ S.122

⁴² S.125

⁴³ S.93

⁴⁴ S.94

⁴⁵ S.62

⁴⁶ S.128

yönlendirmiştir.⁴⁷ Göçebe Türkler arasında Gürcülerle yakınlaşan tek unsur Kıpçaklar olmaktadır.⁴⁸ Bugün her üç Gürcüden birisi Kıpçak antropolojik özelliklerine sahiptir.⁴⁹

Dini farklılık sebebiyle Selçuklularla bir asırdır mücadele eden Gürcüler, Hristiyanlığı benimseyen diğer bir Türk topluluğunun yardımıyla ülkelerini İslam hâkimiyetinden kurtarmak üzere harekete geçmiştir.

Benzer bir münasebet Gürcistan'a yerleşen Kıpçaklarla Harzemşahlar ve Moğollar arasında da kurulmuştur. Celaleddin Harzemşah Gürcistan üzerine akınlar yapmaya başladığında 1227'den itibaren Gürcü ordusundaki Kıpçakların bir kısmı onun safına geçmiştir. Bu Kıpçaklarla Gürcüler arasındaki ilk önemli ayrılıktır. Bu tarihten kırk yıl sonra ülkenin batısını yurt tutan Kıpçaklar, İlhanlılarla işbirliği yaparak Ahışa-Furtuna Deresi arasını ikta almıştır. Kıpçak-Gürcü ayrılığı 1267'den itibaren Gürcistan'ın batı kesiminde ayrı bir siyasi teşekkülün meydana gelmesine zemin hazırlamıştır.⁵⁰

Selçuklular, karşılıklarına çıkan iki Hristiyan unsur olan Gürcü ve Ermenileri tesirsiz hale getirdikten sonra Bizans İmparatorluğu ile mücadeleye girişmek niyetindeydi. Ermeniler, Gürcülerle birlikte Bizans İmparatorluğuyla işbirliği yaparak Selçuklularla mücadele etmeye başladılar.⁵¹

Gürcü krallığının yükselme döneminin Giorgi Laşa (1213-1222) zamanında sona ermiştir. 1220-1221'de Moğolların ülkeyi yağmalaması ile başlayan karışıklıklarda bazı Kıpçak grupları ile de anlaşmazlıklar yaşanmıştır. Gence'ye yerleşen Kıpçak oymakları üzerlerine gönderilen orduyu yenmeyi başarmıştır. 1222-1223 yılındaki istila sırasında Ermeniler Gürcülere destek olur iken, Kıpçakların bir grubu Moğollarla birlikte hareket etmiştir. Ortodoks Kıpçak atabeyliğini kuran Sargis zamanla Artvin Çevresi ile Torul'a kadar yayılmıştır.⁵²

TRABZON RUM DEVLETİ⁵³

Bizans İmparatorluğu'nu yaklaşık 106 yıl idare etmekle bu devletin tarihinde haklı bir ün kazanan Komnenos ailesine mensup iki genç, Aleksios ve David, o sırada yanında buldukları akrabaları Gürcü Kraliçesi Tamara'nın askeri desteğiyle Nisan 1204'de Samsun ve Sinop şehir merkezleri hariç, Trabzon'dan Karadeniz Ereğlisi'ne kadar olan yerleri ele geçirmişlerdi.⁵⁴ Sonuç Kısmı Tahta çıktığında on beş yaşında olan Aleksios, başlangıçta naiblerin yönlendirmesiyle hareket etmiş olsa da ülkedeki dengelerin farkına varduktan sonra iktidarın tek hâkimi olmayı başarmıştır. Onun bu güce ulaşmasında damadı olmaları vesilesiyle Trabzon hükümdarını destekleyen Kıpçakların büyük payı vardır.⁵⁵ Kızı Aleksios'la evlenen Beka, Moğollardan Ahıska-Rize arasını ikta olarak alan Ortodoks Kıpçakların lideridir. Kıpçaklar kalabalık nüfusları ve askeri kuvvetleri sayesinde Gürcistan'da olduğu gibi Doğu Karadeniz bölgesinde de mühim bir güç haline gelmişlerdi. Komnenos Aleksios'un çocuklarının ikinci

⁴⁷ S.63

⁴⁸ S.64

⁴⁹ S.65

⁵⁰ S.65

⁵¹ S.76

⁵² S.98

⁵³ İbrahim Tellioğlu'nun aynı başlıkla yazdığı kitabından faydalanılmıştır.

⁵⁴ S.143

⁵⁵ S.147

adları Türkçe idi.⁵⁶ Ayrıca Aleksios akrabalık kurmak suretiyle Akkoyunlular, Hacı Emiroğulları, Taceddinoğulları ve Erzincan Emirliği'nin liderleriyle müttefik olmuştur.⁵⁷ Uzun Hasan, Fatih'e yazdığı yazısında Komnenoslar üzerine sefer düzenlemesi halinde Komnenoslar'un yanında yer alacağını belirtmişti.⁵⁸ Ancak Fatih Sultan Mehmed sefere çıktığında Uzun Hasan kendisiyle savaşmayı göze alamamıştı. Buna karşın annesi Sara Hatun, son bir çaba ile gelinin ailesini kurtarma gayreti de sonuç vermemişti.⁵⁹

Kuruluşundan 10 yıl sonra Türkiye Selçuklularının yüksek hâkimiyetini kabul etmek zorunda kalmışlardır. Komnenos tarihinin yaklaşık elli yıl devam edecek bu dönemi bir başka devletin yüksek hâkimiyeti altında geçmiştir. Bununla birlikte Andronikos'un Selçuklu hâkimiyetinden kurtulmak için Harzemşahlarla ittifak yapması, Celaleddin Harzemşah'ın da 1230'da Yassıçemen'de Selçuklulara mağlup olmasından sonra 1243'e kadar devam eden dönemde Komnenosların Türkiye Selçuklularıyla münasebetleri bu şekilde devam etmiştir. 1243'de Moğollarla yaşanan savaşta anlaşma gereği Selçuklular yanında yer alan Komnenoslar da Selçukluların yenilmesiyle haliyle mağlup tarafta yer almışlardır.⁶⁰

13.Yüzyıl başlarına kadar Helenistik dönem, Pontos Krallığı, Roma ve Bizans İmparatorluğu vasıtasıyla Yunanlılığın üstün olduğu bir coğrafyaydı. Komnenosların bölgedeki hâkimiyeti bu sürecin son halkasıydı.⁶¹ Komnenosların imparatorluk olmaya muktedir bir siyasi teşekküle sahip bulunmadığı anlaşılmıştır.⁶²

Vazelon kayıtlarında Komnenosların çevresindeki Türk siyasi teşekkülleriyle ilişkilerinden şeyh Cüneyd'in Trabzon seferine kadar pek çok özgün araştırma hazırlanmıştır.⁶³

Ortodoks Kıpçaklar, İlhanlılardan Ahışa-Rize arasını ikta olarak almışlardı. Zamanla Komnenos ailesine giren ve tahta çıkan çeşitli Kıpçakların yanı sıra Komnenos ordusunda ve idaresinde üst düzey görevlerde bulunan Hristiyan Türkler meselesi de bulunmaktadır.⁶⁴

Doğu Karadeniz bölgesinin ismi bilinen en eski ahalisi Gaşkalar'dır. Hititlerin çağdaşı olan bu topluluk, M.Ö. 16.Yüzyıldan M.Ö. 8.Yüzyıla kadar Karadeniz bölgesinin orta ve doğu kesimine hâkim olmuştur. M.Ö. 8.Yüzyıla gelindiğinde ise Orta Asya kökenli olan ve Türk olduğuna dair güçlü deliller bulunan Kimmerlerin yöreye gelişiyle birlikte Karadeniz bölgesi göç almaya başlamıştır.⁶⁵

Egeden ve Yunanistan'dan ticaret yapmak amacıyla bölgeye gelen Miletli, Foçalı ya da Atina göçmeni çeşitli topluluklar, M.Ö.7.Yüzyıldan itibaren Sinop ve Trabzon'dan başlamak üzere Karadeniz'in güney sahillerine koloniler kurmuşlardı.⁶⁶

M.Ö. 6. Yüzyıl başlarında bölgenin doğu kısmını ele geçiren Perslerin, M.Ö.334'te de Makedonyalıların hâkimiyetine girmişlerdir. İskender'in M.Ö. 323'te ölümünden sonra

⁵⁶ S.148

⁵⁷ S.150

⁵⁸ S.151

⁵⁹ S.152

⁶⁰ S.145

⁶¹ S.XX

⁶² S.XXI

⁶³ S.XXVI

⁶⁴ S.XXVII

⁶⁵ S.I (GİRİŞ)

⁶⁶ S.2

yardımcılarından Eumenes yöreye kısa süreli hâkim olsa da İran kökenli Mihridates hanedanının M.Ö. 298’de bölgede kurduğu Pontus Devleti sınırları içinde kalan Karadeniz bölgesinin antik Yunan dünyasıyla bağlantısı zayıflamaya başlamıştır. Mihridatesler, M.Ö. 63’te bölgeyi Romalılara bırakmak zorunda kalmıştır. Bölgedeki Grek etkisinin pek de güçlü olmadığı o dönemde Trabzon’da Grekçe bir yazılı taş, hatasız yazabilen bir kişi bile çıkmamasından⁶⁷ açıkça anlaşılrsa da imparatorluğun Karadeniz sahilindeki hâkimiyetini elden bırakmamaya çalıştığı görülmektedir.⁶⁸

257’deki Got⁶⁹ istilasından sonra Trabzon yakılıp yıkılmıştır. Avrupa Hunlarının başlattığı Kavimler Göçü neticesinde 395’te Roma İmparatorluğu’nun ikiye ayrılmasından sonra Karadeniz bölgesi, 11.Yüzyılın üçüncü çeyreğine kadar Bizans İmparatorluğu’nun sınırları içerisinde bulunmaktaydı.⁷⁰

Bizans’ın, 6.Yüzyılın ortalarında Perslere üstünlük sağlamasından sonra Bizans’ın bölgeye yönelik dini ve sosyo-kültürel faaliyetleri de başlamıştır. 6.Yüzyılda bölge halklarını devlete bağlamak için Hristiyanlığı resmi din, Grekçeyi de ibadet dini haline getirmesi bölgenin etnik yapısında mühim değişmelere yol açmış, yöredeki Grek kökenli olmayan içinde Türklerin de bulunduğu çeşitli topluluklar, Ortodoksluk bünyesi içerisinde kimliklerini yitirerek Greklerle karışmışlardır. Komnenos idaresine Rum sıfatını yüklerken, Ortodoksluğun temsilcisi sıfatıyla bölgeye hâkim olmaları göz önünde tutulmuştur.⁷¹

Theodore Gabras 1075 yılında şehrin ileri gelenlerinin de yardımıyla Türkleri Trabzon’dan çıkarmayı başardığı gibi Sinop’tan Trabzon’a kadar olan sahil şeridini Türklerden geri almış ve ailesi 1140’a kadar bölgede hâkim olmuştur. Buna karşın Türkiye Selçuklu Devleti Saltuklu, Mengücekli ve Danişmentli gibi Türk beyliklerini 1173-1228 arasında ortadan kaldırarak bölgedeki Türkleri siyasi bir çatı altında toplamayı gerçekleştirmiştir.⁷²

1185’de İstanbul’da büyük halk ayaklanması çıkmış, 1185 ihtilalinden sonra başa geçen Angeloslar, Haçlı kökenli Komnenos ailesini yok ederek hâkimiyetlerini sağlamlaştırmayı hedeflemişlerdir.⁷³ Trabzon merkezli Komnenoslar, bir süre Selçuklu ve Moğol hâkimiyetinde kalmışlardır.

⁶⁷ Anabasis’in Onbinlerin Yürüyüşü kitabında bu çok net görülmektedir.

⁶⁸ S.3

⁶⁹ Gotlar, Güney İskandinavya’nın Gotland bölgesinde oturan eski bir Cermen kavmi. Gotlar 2. yüzyıldan itibaren İskitya, Dacia ve Pannonia’da yaşamışlar 3. ve 4. yüzyıllarda Bizans’ı yağma etmişler ve Aryanizmi benimsemişlerdir. 5. ve 6. yüzyıllarda Vizigotlar ve Ostrogotlar şeklinde ikiye bölünmüşler ve İberya ile İtalya’yı istila etmişlerdir.

<https://tr.wikipedia.org/wiki/Gotlar>

⁷⁰ S.4

⁷¹ S.5-6

⁷² Bu hamlenin ne fayda sağladığı ayrı bir değerlendirme konusudur. 1243’de Moğollara yenilerek Anadolu’nun yüz yıla yakın esir düşmesine neden olunması sorgulanması gereken bir husustur. Birçok hatalar zinciri bu süreçte kendini göstermiştir. Osmanlı da zamanındaki Anadolu beyliklerini kaldırarak 1402’de Ankara Savaşında Timur’a yenilmiş devlet bir süre dağılmıştı.

S-7

⁷³ S.10-11

Ortodoks Kıpçaklarla Münasebetler:

Cenevizlilere iktisadi ve askeri yönden bağımlı olunması Bizans İmparatorluğunun savaş gücünü oldukça zayıflatmıştı.⁷⁴ Henüz 15 yaşındayken başa geçen Aleksios, babasının vasiyeti gereği, dayısı olan Bizans imparatoru onu himayesi altına almıştı.⁷⁵

Moğol hâkimiyeti sırasında hemen doğu sınırında ortaya çıkan Kıpçak atabeyliğinin lideri Beka'nın kızıyla 1297'de evlenen Aleksios, böylece çevresindeki Müslüman siyasi teşekküllerin kuşatmasına karşı da güçlü bir müttefik bulmuş oldu. Bu sırada Moğol ilerlemesi sırasında Gürcü-Kıpçak anlaşmazlığı da yaşanmaya başlanmıştı.⁷⁶ Aslında Kıpçaklar Gürcistan'a göç ettikten sonra Gürcüce konuşmaya ve Hristiyanlığı benimsemeye başlamışlardı. Bu nedenle Aleksios'un evlendiği Kıpçak kızı Gürcü olarak da bazı kaynaklarda geçmektedir.⁷⁷

Türkçe ad olan Kamacı'dan türeyen Kamachenos Hristiyan Kıpçak isimlerindedir. Trabzon'da XIV. Yüzyıldan itibaren Türkçe konuşan Hristiyanların ortaya çıkmasıyla birlikte Komnenos vatandaşı Kıpçakların varlığı ortaya çıkmıştır. Bunlar Kıpçak Türkçesi konuşmakla birlikte Rumca da konuşabilmekteydiler. Kıpçakların Hristiyanlığı benimsemelerinden sonra bu çift dilliğin ortaya çıktığı söylenebilir. Hiç şüphesiz bunda Rumcanın ibadet dili olarak kabul edilmesinin de önemi bulunmaktadır.⁷⁸

Bölgede nüfuz kazanan Kıpçakların paralı asker olarak değil de askeri hizmet karşılığında mülk olarak Komnenos hizmetine girdiği bellidir. Gürcü Krallığı'nı tarihin en geniş sınırlarına ulaştıran Kıpçakların, akrabaları Aleksios'a destek verdiği açıktır. Aleksios'un Kıpçaklarla yakınlaşarak İstanbul sarayıyla akrabalık bağı kurmamasının II. Andronikos tarafından hoş karşılanmadığı, Trabzon kaynaklarına yansıyan bir gelişmedir.⁷⁹ Aleksios'un Kıpçak kızı ile evlenmesini II. Andronikos hazmedemediğini bilen Aleksios'un annesi Eudokia oğlunu boşanmaya razı edeceğini belirterek II. Andronikos'dan Trabzon'a dönmek üzere izin almıştı. Ancak Trabzon'a geldiğinde fikri değişmiştir.⁸⁰

Türklerin 1071'den sonra yerleşmeye başladığı Doğu Karadeniz ve Canik dağlarının güneyinde yaklaşık 500 kilometreyi bulan kırlık bölge halen Türkmenlerin elindeydi. Komnenoslar, Hamsiköy, Torul, Gümüşhane ve Kovanlar'ın güneyine inemez durumdaydı. Aleksios başa geçtiğinde Moğolların önünden çekilen 60.000 kişilik Türkmen grubunun Bayburt'a yerleşmesiyle Trabzon'un güneyindeki Türkmen nüfusu daha da artmıştı.⁸¹

⁷⁴ S.68

⁷⁵ S.69

⁷⁶ S.69

⁷⁷ S.70

⁷⁸ S.71

⁷⁹ S.73

⁸⁰ S.74

⁸¹ S.74